

๑. จุฬวัจฉโคตตสูตร¹

[๑๘๕] เอวมเม สุตฺ : เอกํ สมยํ ภควา เวสาลียํ วิหริติ มหาวเน กุฎาคารศาลายํ. เตน ไช ปน สมเยน วัจฉโคตโต ปริพพาชโก เอกปฺนฺชตรีโก ปริพพาชการาเม ปฏิวสติ. อถ ไช ภควา ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวรมาทาย เวสาลีํ ปิณฺฑทาย ปาวิสี. อถ ไช ภควโต เอตทโหสิ “อติปฺปโค ไช ตาว เวสาลียํ ปิณฺฑทาย จริตุํ, ยนฺนุนานํ, เยเน เอกปฺนฺชตรีโก ปริพพาชการาโม, เยเน วัจฉโคตโต ปริพพาชโก, เตนฺอุปสงฺกเมยฺยนฺ”ติ. อถ ไช ภควา, เยเน เอกปฺนฺชตรีโก ปริพพาชการาโม, เยเน วัจฉโคตโต ปริพพาชโก, เตนฺอุปสงฺกมิ. อทฺทสา ไช วัจฉโคตโต ปริพพาชโก ภควนฺตํ ทฺวโร² อาคจฺจนฺตํ, ทิสฺวาน ภควนฺตํ เอตทโวจ “เอตฺว ไช ภาณเต ภควา, สุวาคตํ³ ภาณเต ภควโต, จิรฺสฺสํ ไช ภาณเต ภควา อิมํ ปริยายมกาสิ, ยทิทํ อีชาคมนาย, นิสีทตฺว ภาณเต ภควา อิทมาสนํ ปญฺญตฺตนฺ”ติ. นิสีทติ ภควา ปญฺญตฺเต อาสเน. วัจฉโคตโตปิ ไช ปริพพาชโก อญฺญตฺรํ นีจํ อาสนํ คเหตุวา เอกมณฺตํ นิสีทติ.

เอกมณฺตํ นิสินฺโน ไช วัจฉโคตโต ปริพพาชโก ภควนฺตํ เอตทโวจ “สุตฺเมตํ ภาณเต, สมโณ โคตโม สพฺพญฺญ สพฺพทสฺสาวิ อปริเสสํ ฅาณทสฺสนํ ปฏฺชีชานาติ, จโรโต จ เม ติฏฺฐจโต จ สุตฺตสฺส จ ชาครสฺส จ สตตํ สมิตํ ฅาณทสฺสนํ ปจฺจุปฺภูจิตนฺ”ติ. เย เต ภาณเต เอวมาหํสุ “สมโณ โคตโม สพฺพญฺญ สพฺพทสฺสาวิ อปริเสสํ ฅาณทสฺสนํ ปฏฺชีชานาติ, จโรโต จ เม ติฏฺฐจโต จ สุตฺตสฺส จ ชาครสฺส จ สตตํ สมิตํ ฅาณทสฺสนํ ปจฺจุปฺภูจิตนฺ”ติ. กจฺจึ เต ภาณเต ภควโต วุตฺตวาทีโน, น จ ภควนฺตํ อญฺญเตน อพฺภาจิกฺขนฺติ, ฅมฺมสฺส จานฺุฅมฺมํ พฺยากรโรนฺติ, น จ โภจึ สหฅมฺมิโก วาทานฺุวาโท คารยฺหํ จานํ อาคจฺเจยฺยาติ ? เย เต วัจฉ เอวมาหํสุ “สมโณ โคตโม สพฺพญฺญ สพฺพทสฺสาวิ อปริเสสํ ฅาณทสฺสนํ ปฏฺชีชานาติ, จโรโต จ เม ติฏฺฐจโต จ สุตฺตสฺส จ ชาครสฺส จ สตตํ สมิตํ ฅาณทสฺสนํ ปจฺจุปฺภูจิตนฺ”ติ. น เม เต วุตฺตวาทีโน, อพฺภาจิกฺขนฺติ จ ปน มํ อสตา อญฺญเตนาติ.

[๑๘๖] กถิ พฺยากรมานา ปน มยํ ภาณเต วุตฺตวาทีโน เจว ภควโต อสฺสาม, น จ ภควนฺตํ อญฺญเตน อพฺภาจิกฺเขยฺยาม, ฅมฺมสฺส จานฺุฅมฺมํ พฺยากรเรยฺยาม, น จ โภจึ สหฅมฺมิโก วาทานฺุวาโท คารยฺหํ จานํ อาคจฺเจยฺยาติ ?

“เตวิทฺทโช สมโณ โคตโม”ติ ไช วัจฉ พฺยากรมานาโน วุตฺตวาที เจว เม อสฺส, น จ มํ อญฺญเตน อพฺภาจิกฺเขยฺย, ฅมฺมสฺส จานฺุฅมฺมํ พฺยากรเรยฺย, น จ โภจึ สหฅมฺมิโก วาทานฺุวาโท คารยฺหํ จานํ อาคจฺเจยฺย. อหํ ทิ วัจฉ ยาวเทว อากงฺขามิ, อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนฺุสฺสรามิ. เสยฺยถิทํ ? เอกมฺปิ ชาตี เทวปิ ชาติโย ๗เปฯ อิติ สาการํ สอฺุทฺเทสํ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนฺุสฺสรามิ. อหํ ทิ วัจฉ ยาวเทว อากงฺขามิ, ทิพฺเพน จกฺขุณา วิสฺสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานฺุสฺเสน สตฺเต ปสฺสามิ จวมาเน อฺุปฺปชฺชมาเน ทิเเน ปณฺีเต สุวณฺฺเณ ทฺุพฺพณฺฺเณ สฺุคเต ทฺุคฺคเต ๗เปฯ ยถากมฺมุเปค สตฺเต ปชานามิ.

¹ ฉ.,ม. เดวิทฺทวัจฉสูตรํ, มัชฅิมนิกาย มัชฅิมป้ณณาสกํ เล่ม ๑๓
² ฉ.,ม. ทฺวโรโต ว
³ สี.,อิ. สาคตํ

อหํ หิ วจฺจ อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตํ ปญฺญาวิมุตฺตํ ทิฏฺฐเจว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา
สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหฺรามิ.

“เตวฺชฺโช สมฺณ โคตโมติ โข วจฺจ พฺยากรฺมาโน วุตฺตวาที เจว เม อสฺส, น จ มํ อญฺเตน
อพฺภาจิกฺเขยฺย, ธมฺมสฺส จานฺธุมฺมํ พฺยากรฺเรยฺย, น จ โภจฺจิ สหธมฺมิโก วาทานฺวาทิ คารยฺหํ จานํ
อาคจฺเจยฺยา”ติ.

เอวํ วุตฺเต วจฺจโคตฺโต ปริพฺพาชฺโก ภควนฺตํ เอตทโวจ “อตฺถิ นฺุ โข โภ โคตม โภจฺจิ คิหิ
คิหิสฺสญฺโฆชนํ อปฺปหาย กายสฺส เภทา ทฺกฺขสฺสนฺตกโร”ติ. นตฺถิ โข วจฺจ โภจฺจิ คิหิ คิหิสฺสญฺโฆชนํ
อปฺปหาย กายสฺส เภทา ทฺกฺขสฺสนฺตกโรติ.

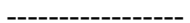
อตฺถิ ปน โภ โคตม โภจฺจิ คิหิ คิหิสฺสญฺโฆชนํ อปฺปหาย กายสฺส เภทา สคฺคฺอุปโคติ? น โข
วจฺจ เอกํเยว สตํ น เทว สตานิ น ตีณิ สตานิ น จตฺตาริ สตานิ น ปญฺจ สตานิ, อถ โข ภิยฺเยว,
เย คิหิ คิหิสฺสญฺโฆชนํ อปฺปหาย กายสฺส เภทา สคฺคฺูปคา”ติ.

อตฺถิ นฺุ โข โภ โคตม โภจฺจิ อาชีวโก⁴ กายสฺส เภทา ทฺกฺขสฺสนฺตกโรติ. นตฺถิ โข วจฺจ โภจฺจิ
อาชีวโก กายสฺส เภทา ทฺกฺขสฺสนฺตกโรติ.

อตฺถิ ปน โภ โคตม โภจฺจิ อาชีวโก กายสฺส เภทา สคฺคฺูปโคติ? อิตฺโต โข โส วจฺจ เอกนฺวูเต
กปฺเป,⁵ ยมฺหํ อนุสฺสรามิ, นาภิชานามิ ภญฺจิ อาชีวกํ สคฺคฺูปคํ อญฺตฺร เอกน, โสปาสิ กมฺมวาทิ
กิริยวาทิติ. เอวํ สนฺเต โภ โคตม สฺสญฺญํ อหํ ติตฺถายตฺนํ อนฺตมฺโส สคฺคฺูปเคนปีติ? เอวํ วจฺจ
สฺสญฺญํ อหํ ติตฺถายตฺนํ อนฺตมฺโส สคฺคฺูปเคนปีติ.

อิทมโวจ ภควา. อตฺตมโน วจฺจโคตฺโต ปริพฺพาชฺโก ภควโต ภาสิตํ อภินฺนุทิติ.

จฺฐพฺวจฺจโคตฺตสฺสฺตํ นิฏฺฐจิตํ ปจฺมํ.

๒. อคฺคิวจฺจโคตฺตสฺสฺตํ^๖

[๑๘๗] เอวมฺเม สฺตํ : เอกํ สมฺยํ ภควา สวาทฺถิยํ วิหฺรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อารามे.
อถ โข วจฺจโคตฺโต ปริพฺพาชฺโก, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อฺอุปสงฺกมิตฺวา ภควตา สทฺธิ สมฺไมเท;
สมฺไมเทนียํ กถํ สารณียํ วิตฺติสาเรตฺวา เอกมฺนฺตํ นิสิติ. เอกมฺนฺตํ นิสินฺโน โข วจฺจโคตฺโต ปริพฺพาชฺโก
ภควนฺตํ เอตทโวจ “กิณฺุ โข โภ โคตม ‘สฺสฺสโต โลโก, อิทเมว สจฺจํ โมขมฺมญฺญนฺ’ติ เอวํทิฏฺฐิ^๗ ภวํ
โคตโม”ติ? “น โข อหํ วจฺจ เอวํทิฏฺฐิ ‘สฺสฺสโต โลโก, อิทเมว สจฺจํ โมขมฺมญฺญนฺ”ติ.

“กึ ปน โภ โคตม ‘อสฺสฺสโต โลโก, อิทเมว สจฺจํ โมขมฺมญฺญนฺ’ติ เอวํทิฏฺฐิ ภวํ โคตโม”ติ?
“น โข อหํ วจฺจ เอวํทิฏฺฐิ ‘อสฺสฺสโต โลโก, อิทเมว สจฺจํ โมขมฺมญฺญนฺ”ติ.

⁴ ม. อาชีวโก

⁵ ม. อิตฺโต โข วจฺจ เอกนฺวูเต กปฺเป,

⁶ ฉ.,ม. อคฺคิวจฺจสฺสฺตํ

⁷ ส.,สฺยา.,ก.,ม. เอวํทิฏฺฐิ

“กั ปน โภ โคตม ‘น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺา, อิทฺเมว สจฺจํ โมฆมฺณฺณ’ติ เหวํทฺิจฺจ ภาวํ โคตม”ติ อิติ ปฺุจฺจ สฺมาโน “น โช อหํ วจฺจ เหวํทฺิจฺจ ‘น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺา, อิทฺเมว สจฺจํ โมฆมฺณฺณ’ติ วเทสิ. “กั นฺุ โช โภ โคตม ‘โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺา, อิทฺเมว สจฺจํ โโมฆมฺณฺณ’ติ เหวํทฺิจฺจ ภาวํ โคตม”ติ อิติ ปฺุจฺจ สฺมาโน “น โช อหํ วจฺจ เหวํทฺิจฺจ ‘โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺา, อิทฺเมว สจฺจํ โโมฆมฺณฺณ’ติ วเทสิ. “กั ปน โภ โคตม ‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺา, อิทฺเมว สจฺจํ โโมฆมฺณฺณ’ติ เหวํทฺิจฺจ ภาวํ โคตม”ติ อิติ ปฺุจฺจ สฺมาโน “น โช อหํ วจฺจ เหวํทฺิจฺจ ‘เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺา, อิทฺเมว สจฺจํ โโมฆมฺณฺณ’ติ วเทสิ.

กั ปน โภ โคตม อาทึนฺวํ สฺมฺปสฺสฺมาโน เหวํ อิมานึ สฺพฺพโส ทฺิจฺจิตฺตานึ อฺนุปกฺโตติ ?

[๑๘๙] สฺสฺสโต โลโกติ โช วจฺจ ทฺิจฺจิตฺตเมตํ ทฺิจฺจิตฺทนํ ทฺิจฺจิกนฺตารโ^๘ ทฺิจฺจิวิสฺสุกํ ทฺิจฺจิวิปฺนฺทิตํ ทฺิจฺจิสฺสฺสฺนํ สฺทฺุทฺุ สฺวิซฺชาตํ สฺจฺุปฺยาสาํ สฺปรึฟ้าหํ น นินฺพิทฺาย น วิรฺวาคาย น นโรธาย น อฺปฺสฺมาย น อภินฺถาย น สฺมฺโพธาย น นินฺพิพานาย สํวตฺตติ. อสฺสฺสโต โลโกติ โช วจฺจ ๕เปยฺ อนฺตฺวา โลโกติ โช วจฺจ ๕เปยฺ อนฺตฺวา โลโกติ โช วจฺจ ๕เปยฺ ตํ ชีวํ ตํ สฺรึรฺนฺติ โช วจฺจ ๕เปยฺ อณฺณํ ชีวํ อณฺณํ สฺรึรฺนฺติ โช วจฺจ ๕เปยฺ โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺาติ โช วจฺจ ๕เปยฺ น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺาติ โช วจฺจ ๕เปยฺ โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺาติ โช วจฺจ ๕เปยฺ เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺา”ติ โช วจฺจ ทฺิจฺจิตฺตเมตํ ทฺิจฺจิตฺทนํ ทฺิจฺจิกนฺตารโ ทฺิจฺจิวิสฺสุกํ ทฺิจฺจิวิปฺนฺทิตํ ทฺิจฺจิสฺสฺสฺนํ สฺทฺุทฺุ สฺวิซฺชาตํ สฺจฺุปฺยาสาํ สฺปรึฟ้าหํ น นินฺพิทฺาย น วิรฺวาคาย น นโรธาย น อฺปฺสฺมาย น อภินฺถาย น สฺมฺโพธาย น นินฺพิพานาย สํวตฺตติ. อิมํ โช อหํ วจฺจ อาทึนฺวํ สฺมฺปสฺสฺมาโน เหวํ อิมานึ สฺพฺพโส ทฺิจฺจิตฺตานึ อฺนุปกฺโตติ.

อตฺถิ ปน โภโต โคตมสฺส กิณฺจึ ทฺิจฺจิตฺตฺนฺติ ? ทฺิจฺจิตฺตฺนฺติ โช วจฺจ อปฺนีตเมตํ ตถาคตฺสฺส. ทฺิจฺจฺญฺเหตํ วจฺจ ตถาคเตน “อิติ รฺูปํ, อิติ รฺูปฺสฺส สฺมฺทโย, อิติ รฺูปฺสฺส อตฺถงฺคโม; อิติ เวทฺนา, อิติ เวทฺนายน สฺมฺทโย, อิติ เวทฺนายน อตฺถงฺคโม; อิติ สฺญฺญา, อิติ สฺญฺญาย สฺมฺทโย, อิติ สฺญฺญาย อตฺถงฺคโม; อิติ สฺงฺขารฺา, อิติ สฺงฺขารานํ สฺมฺทโย, อิติ สฺงฺขารานํ อตฺถงฺคโม; อิติ วิณฺณฺาณํ, อิติ วิณฺณฺาณสฺส สฺมฺทโย, อิติ วิณฺณฺาณสฺส อตฺถงฺคโม”ติ. ตสฺมา ตถาคโต สฺพฺพมฺณฺณิตานํ สฺพฺพมฺณฺณิตานํ สฺพฺพอหํการมฺมํการมานานฺุสฺยานํ ชฺยา วิรฺวาคา นโรธา จาคา ปฏฺินิสฺสคฺคา อฺนุปาทา วิมฺตฺโตติ วทามึติ.

[๑๙๐] เหวํ วิมฺตฺตจิตฺโต ปน โภ โคตม กิทฺุ กุหึ อฺปฺทฺุชฺตีติ ? อฺปฺทฺุชฺตีติ โช วจฺจ น อฺเปติ. เตนฺหิ โภ โคตม น อฺปฺทฺุชฺตีติ ? น อฺปฺทฺุชฺตีติ โช วจฺจ น อฺเปติ. เตนฺหิ โภ โคตม อฺปฺทฺุชฺตีติ จ น จ อฺปฺทฺุชฺตีติ ? อฺปฺทฺุชฺตีติ จ น จ อฺปฺทฺุชฺตีติ โช วจฺจ น อฺเปติ. เตนฺหิ โภ โคตม เนว อฺปฺทฺุชฺตีติ น น อฺปฺทฺุชฺตีติ ? เนว อฺปฺทฺุชฺตีติ น น อฺปฺทฺุชฺตีติ โช วจฺจ น อฺเปติ.

^๘ สึ.,อ. ทฺิจฺจิกนฺตาร

“เอวํ วิมุตตจิตโต ปน โภ โคตม ภิกขุ ภูหิ ออุปชชตี”ติ อิติ ปุญฺโজ สمانโน “ออุปชชตีติ โข
 วจฺจ น อูปเตตี”ติ วเทสิ. “เตนหิ โภ โคตม น ออุปชชตี”ติ อิติ ปุญฺโজ สمانโน “น ออุปชชตีติ โข
 วจฺจ น อูปเตตี”ติ วเทสิ. เตนหิ โภ โคตม ออุปชชติ จ น จ ออุปชชตี”ติ อิติ ปุญฺโজ สمانโน
 “ออุปชชติ จ น จ ออุปชชตีติ โข วจฺจ น อูปเตตี”ติ วเทสิ. “เตนหิ โภ โคตม เนว ออุปชชติ น น
 ออุปชชตี”ติ อิติ ปุญฺโ� สมานโน “เนว ออุปชชติ น น ออุปชชตีติ โข วจฺจ น อูปเตตี”ติ วเทสิ.
 เอตถาหํ โภ โคตม อญฺญานมาปาที, เอตถ สมนิมาปาที. ยายิ เม เอสา โภโต โคตมสฺส
 ปุริเมน กถาสลฺลาเปน อหุ ปสาทมตฺตา, สปิ เม เอตฺรหิ อนฺตรหิตาติ. อลฺลหิ เต วจฺจ
 อญฺญานาย, อลฺล สมนิมา. คมฺภีโร หยํ⁹ วจฺจ ฉมฺโม ทุทฺทโส ทฺรฺนุโพโธ สนฺโต ปณฺโฑ
 อตฺกาวโร นิปุโณ ปณฺชิตเวทนีโย, โส ตยา ทุชฺชาโน อญฺญทิจฺเณน อญฺญชฺนฺติเกน
 อญฺญจฺเณน อญฺญตฺรโยเคน อญฺญตฺรจฺริเยน.¹⁰

[๑๙๑] เตนหิ วจฺจ ตํเยเวตถ ปฏฺิพฺุจฺจิสฺสามิ, ยถา เต ชเมยฺย ตถา ตํ พฺุยากรเยยฺยาสิ. ตํ กิ
 มญฺญสิ วจฺจ ? สเจ เต ปุโรโต อคฺคิ ชลฺลเยย, ชาเนยฺยาสิ ตวํ “อຍံ เม ปุโรโต อคฺคิ ชลฺลตี”ติ ? สเจ
 เม โภ โคตม ปุโรโต อคฺคิ ชลฺลเยย, ชาเนยฺยหา “อຍံ เม ปุโรโต อคฺคิ ชลฺลตี”ติ.

สเจ ปน ตํ วจฺจ เอวํ ปุจฺเจยฺย “โย เต อຍံ ปุโรโต อคฺคิ ชลฺลติ, อຍံ อคฺคิ กิ ปฏฺิพฺุจฺจ ชลฺลตี”ติ,
 เอวํ ปุญฺโ� ตวํ วจฺจ กิန္ฺติ พฺุยากรเยยฺยาสีติ ? สเจ มํ โภ โคตม เอวํ ปุจฺเจยฺย “โย เต อຍံ ปุโรโต
 อคฺคิ ชลฺลติ, อຍံ อคฺคิ กิ ปฏฺิพฺุจฺจ ชลฺลตี”ติ, เอวํ ปุญฺโ� อหํ โภ โคตม เอวํ พฺุยากรเยยํ “โย เม อຍံ
 ปุโรโต อคฺคิ ชลฺลติ, อຍံ อคฺคิ ตਿณฺกฏฺุจฺปาทานํ ปฏฺิพฺุจฺจ ชลฺลตี”ติ.

สเจ เต วจฺจ ปุโรโต โส อคฺคิ นิพฺุพาเยยฺย, ชาเนยฺยาสิ ตวํ “อຍံ เม ปุโรโต อคฺคิ นิพฺุพฺุโต”ติ ?
 สเจ เม โภ โคตม ปุโรโต โส อคฺคิ นิพฺุพาเยยฺย, ชาเนยฺยหา “อຍံ เม ปุโรโต อคฺคิ นิพฺุพฺุโต”ติ.

สเจ ปน ตํ วจฺจ เอวํ ปุจฺเจยฺย “โย เต อຍံ ปุโรโต อคฺคิ นิพฺุพฺุโต, โส อคฺคิ อิติ กตมํ ทิสฺ
 คโต ¹¹ปฺุรตฺถิมํ วา ปจฺจิมํ วา อุตฺตรํ วา”ติ,^๒ เอวํ ปุญฺโ� ตวํ วจฺจ กิန္ฺติ พฺุยากรเยยฺยาสี”ติ ? น
 อูปเตติ โภ โคตม. ยญฺหิ โส โภ โคตม อคฺคิ ติณฺกฏฺุจฺปาทานํ ปฏฺิพฺุจฺจ ชลฺลตี¹² ตสฺส จ ปฺุริยาทานา
 อญฺญสฺส จ อนฺุพฺุหารา อนาหาโร นิพฺุพฺุโตเตวว สจฺจํ คจฺจตี”ติ.

[๑๙๒] เอวเมว โข วจฺจ เยน รุเปน ตถาคตํ ปญฺญาปยมาโน ปญฺญาเปยฺย, ตํ รุปี
 ตถาคตสฺส ปหิํ อจฺจินฺนํมฺูลํ ตาลาวตฺถุกตํ อนภาวํกตํ อายตี อนฺุปฺุปาทฉมฺมํ รุปฺุสงฺขาวิมฺุตโต¹³ โข
 วจฺจ ตถาคโต คมฺภีโร อปฺุเปเมยฺโย ทฺุปฺุปฺุริโยคาโพห, เสยฺยถาปิ มหาสมฺมุทโ. “ออุปชชตี”ติ น อูปเตติ,

⁹ ฉ.,ม. หาย

¹⁰ สී.,สฺยา.,ก.,อ. อญฺญตฺรจฺริเยน, ดูเทียบ ที่.สී. ๙/๔๒๐/๑๙๒

¹¹ ฉ.,ม. ปฺุรตฺถิมํ วา ทกฺขิณํ วา ปจฺจิมํ วา อุตฺตรํ วาติ

¹² ฉ. อชฺลิต

¹³ ฉ.,ม. รุปฺุสงฺขยวิมฺุตโต, เอวมฺุปฺุริปี.

“น อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “อุปปชฺชติ จ น จ อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “เนว อุปปชฺชติ น น อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ.

ยาย เวทนาย ตถาคตํ ปญญาปยมาโน ปญญาเปยย, สา เวทนา ตถาคตสฺส ปหีนา อุจฺฉินฺนมุลา ตาลาวตถุกตา อนภาวักตา อายตี อนุปฺปาทธมฺมา. เวทนาสงฺขาวิมุตฺโต โข วจฺจ ตถาคโต คมภีโร อปฺปเมยโย ทฺวปฺปรีโยคาไฟฺห, เสยฺยถาปี มหาสมฺมุทโท. “อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “น อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “อุปปชฺชติ จ น จ อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “เนว อุปปชฺชติ น น อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ.

ยาย สญฺญา ตถาคตํ ปญญาปยมาโน ปญญาเปยย, สา สญฺญา ตถาคตสฺส ปหีนา อุจฺฉินฺนมุลา ตาลาวตถุกตา อนภาวักตา อายตี อนุปฺปาทธมฺมา. สญฺญาสงฺขาวิมุตฺโต โข วจฺจ ตถาคโต คมภีโร อปฺปเมยโย ทฺวปฺปรีโยคาไฟฺห, เสยฺยถาปี มหาสมฺมุทโท. “อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “น อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “อุปปชฺชติ จ น จ อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “เนว อุปปชฺชติ น น อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ.

เยหิ สงฺขารेหิ ตถาคตํ ปญญาปยมาโน ปญญาเปยย, เต สงฺขารา ตถาคตสฺส ปหีนา อุจฺฉินฺนมุลา ตาลาวตถุกตา อนภาวักตา อายตี อนุปฺปาทธมฺมา. สงฺขารสงฺขาวิมุตฺโต โข วจฺจ ตถาคโต คมภีโร อปฺปเมยโย ทฺวปฺปรีโยคาไฟฺห, เสยฺยถาปี มหาสมฺมุทโท. “อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “น อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “อุปปชฺชติ จ น จ อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “เนว อุปปชฺชติ น น อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ.

เยน วิญฺญาณေန ตถาคตํ ปญญาปยมาโน ปญญาเปยย, ตํ วิญฺญาณํ ตถาคตสฺส ปหีนํ อุจฺฉินฺนมุลํ ตาลาวตถุกตํ อนภาวักตํ อายตี อนุปฺปาทธมฺมํ. วิญฺญาณสงฺขาวิมุตฺโต โข วจฺจ ตถาคโต คมภีโร อปฺปเมยโย ทฺวปฺปรีโยคาไฟฺห, เสยฺยถาปี มหาสมฺมุทโท. “อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “น อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “อุปปชฺชติ จ น จ อุปปชฺชตี”ติ น อุเปติ, “เนว อุปปชฺชติ น น อุปปชฺชตี”ติ น อุเปตี.¹⁴

เอวํ วุตฺเต วจฺจโคตฺโต ปรีพฺพชฺชโก ภควนฺตํ เอตทโวจ “เสยฺยถาปี โภ โคตม คามสฺส วา นิคมสฺส วา อวิทฺุเร มหาสาลรฺกฺโข. ตสฺส อนิจฺจตา สาขापฺลาสา ปฺลชฺชเชยฺยํ, ตจฺปปฏิกา ปฺลชฺชเชยฺยํ, เผคฺคฺ ปฺลชฺชเชยฺย;¹⁵ โส อปฺเรน สมเยน อปคตสาขापฺลาโส อปคตตจฺปปฏิโก อปคตเผคฺคฺโก สฺสทฺโธ อสฺส สาเร ปตีฏฺจิตฺ; เอวเมว โภโต โคตมสฺส ปาวจฺนํ อปคตสาขापฺลาสํ อปคตตจฺปปฏิกํ อปคตเผคฺคฺกํ สฺสทฺธํ สาเร ปตีฏฺจิตํ. อภิกกนฺตํ โภ โคตม, อภิกกนฺตํ, โภ โคตม, เสยฺยถาปี โภ โคตม, นิกฺกชฺชิตํ วา อุกฺกชฺชเชยฺย, ปฏฺิจฺฉนฺนํ วา วิวเรยฺย, มฺพฺหสฺส วา มคฺคํ อาจิเญยฺย, อนฺธกาเร วา เตลปชฺชิตํ ธาเรยฺย ‘จกฺขมฺนฺโต รูปานิ ทกฺขนฺตี’ติ; เอวเมว โภตา โคตเมน อนนฺทปริยาเยน ธมฺไม ปกาสิโต, เอสาหํ ภวณฺตํ โคตมํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมธฺวจ ภิกฺขุสํมฺภว, อุปาสกํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตุ อชฺชตคฺเค ปาณฺุเปตํ สรณํ คตนฺ”ติ.

อคฺคิ วจฺจโคตฺตสฺส ตํ นิสฺสิจิตํ ทฺุติยํ.

¹⁴ ฉ.,ม. อุเปติ

¹⁵ ฉ.,ม. เผคฺคฺ ปฺลชฺชเชยฺย

๑. จุฬวัจจนโคตตสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่อวัจจนโคตร สูตรเล็ก

[๑๘๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี สมัยนั้นแล ปริพาชกชื่อวัจจนโคตรอาศัยอยู่ในอารามของปริพาชกชื่อเอกบุณทริก ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงเวสาลี ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคได้มีพระดำริว่า “ยังเข้าเกินไปที่จะ เทียวบิณฑบาตในกรุงเวสาลี ทางที่ดี เราควรเข้าไปหาวัจจนโคตร ปริพาชก จนถึงอาราม ของปริพาชกชื่อเอกบุณทริก”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปหาวัจจนโคตรปริพาชก ถึงอารามของปริพาชกชื่อเอกบุณทริก วัจจนโคตรปริพาชกได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล ได้กราบทูลว่า

“ท่านผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงเสด็จเข้ามาเถิด ขอต้อนรับเสด็จ นานๆ พระผู้มีพระภาคจะมีเวลาเสด็จมาถึงที่นี่ ขอเชิญพระผู้มีพระภาคประทับนั่งเถิด อาสนะนี้ปูลาดไว้แล้ว”

พระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งบนพุทธอาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว แม้วัจจนโคตรปริพาชก ก็เลือกนั่ง ณ ที่สมควร¹⁶ที่ใดที่หนึ่งซึ่งต่ำกว่า แล้วได้กราบทูลว่า

“ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมเป็นสัมพัญญู มีปกติเห็นธรรมทั้งปวง ทรงปฏิญาณญาณทัสสนะ¹⁷ อย่างเบ็ดเสร็จว่า “เมื่อเรา เดินอยู่ หยุดอยู่ หลับอยู่ และตื่นอยู่ ญาณทัสสนะจะปรากฏต่อเบื้องตลอดไป” ท่านผู้เจริญ ชนที่กล่าวอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมเป็นสัมพัญญู มีปกติเห็นธรรมทั้งปวง ทรงปฏิญาณญาณทัสสนะอย่างเบ็ดเสร็จว่า “เมื่อเราเดินอยู่ หยุดอยู่ หลับอยู่ และตื่นอยู่ ญาณทัสสนะจะปรากฏต่อเบื้องตลอดไป” เป็นผู้กล่าวตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว ไม่ชื่อว่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคด้วยคำอันไม่จริง และชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผลละหรือ อื่นๆ ไม่มีบ้างหรือที่คำกล่าวเช่นนั้นและคำที่กล่าวต่อ ๆ กันมา จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “วัจจน ชนที่กล่าวอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดม เป็นสัมพัญญู” มีปกติเห็นธรรมทั้งปวง ทรงปฏิญาณญาณทัสสนะอย่างเบ็ดเสร็จว่า “เมื่อเราเดินอยู่ หยุดอยู่ หลับอยู่ และตื่นอยู่ ญาณทัสสนะจะปรากฏต่อเบื้องตลอดไป” ยังกล่าวไม่ตรงกับคำที่เรากล่าวแล้ว และชื่อว่ากล่าวต่อเราด้วยคำที่ไม่เป็นจริง ไม่มีจริง”

วิชา ๓

[๑๘๖] วัจจนโคตรปริพาชกทูลถามว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลาย จะอธิบายอย่างไร จึงจะชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จและชื่อว่า

¹⁶ ดูเชิงอรรถที่ ๓ ข้อ ๑ หน้า ๑ ในเล่มนี้

¹⁷ ญาณทัสสนะ หมายถึงความรู้และความเห็นตรงตามความเป็นจริง อาจเรียก มรรคญาณ ผลญาณ สัมพัญญุตญาณ ปัจเจกชนญาณ หรือวิปัสสนาญาณก็ได้ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๓๔/๑๙๘)

กล่าวกันอย่างสมเหตุสมผลหรือ อื่นๆ ไม่มีบ้างหรือที่กล่าวเช่นนั้นและคำที่กล่าวต่อ ๆ กันมาจะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “วัจฉะ บุคคลผู้อธิบายว่า “พระสมณโคดมเป็นผู้มีวิชา¹⁸ ๓” ชื่อว่าเป็นผู้พูดตรงตามที่เรากล่าวไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวกันอย่างสมเหตุสมผล อื่นๆ ไม่มีเลยที่กล่าวเช่นนั้นและคำที่กล่าวต่อ ๆ กันมาจะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

เมื่อไรก็ตามที่เราต้องการจะรู้ เราย่อมระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ฯลฯ¹⁹ เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้

เราเพียงต้องการจะรู้เท่านั้น เราก็เห็นหมู่มวลสัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ ฯลฯ²⁰ รู้ชัดถึงหมู่มวลสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม อย่างนี้แล

เราทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ²¹ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

วัจฉะ บุคคลผู้อธิบายว่า “พระสมณโคดมเป็นผู้มีวิชา ๓” ชื่อว่าเป็นผู้พูดตรงตามที่เรากล่าวไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ และชื่อว่ากล่าวกันอย่างสมเหตุสมผล อื่นๆ ไม่มีเลยที่กล่าวเช่นนั้นและคำที่กล่าวต่อ ๆ กันมา จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้”

ลัทธิเตียรถีย์ว่างจากคุณความดี

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว วัจฉโคตรบริพาชกได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่ท่านพระโคดม คฤหัสถ์บางคน ผู้ยังละสังโยชน์ของคฤหัสถ์²² ไม่ได้ หลังจากตายแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ มีอยู่หรือ”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “วัจฉะ คฤหัสถ์ที่ยังละสังโยชน์ของคฤหัสถ์ไม่ได้ หลังจากตายแล้วย่อมทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ไม่มีเลย”

“คฤหัสถ์บางคนยังละสังโยชน์ของคฤหัสถ์ไม่ได้ หลังจากตายแล้วไปเกิดใน สวรรค์มีอยู่หรือ ท่านพระโคดม”

“คฤหัสถ์ผู้ยังละสังโยชน์ของคฤหัสถ์ไม่ได้ หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสวรรค์นั้น มิใช่มีเพียง ๑๐๐ คน ๒๐๐ คน ๓๐๐ คน ๔๐๐ คน หรือ ๕๐๐ คนเท่านั้น ความจริงแล้วมีอยู่จำนวนมากทีเดียว”

¹⁸ ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๑๐ หน้า ๑๐ ในเล่มนี้

¹⁹ ดูเนื้อความเต็มข้อ ๑๔ หน้า ๑๗ ในเล่มนี้

²⁰ ดูเนื้อความเต็มข้อ ๑๕ หน้า ๑๗-๑๘ ในเล่มนี้

²¹ ดูเชิงอรรถที่ ๑-๒ ข้อ ๒๘ หน้า ๓๒ ในเล่มนี้

²² สังโยชน์ของคฤหัสถ์ ในที่นี้หมายถึงทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา ข้าทาส บริวาร และกามคุณ ๕ ประการอันเป็นเหตุผูกพันและรักใคร่ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๖/๑๔๔)

“อาชีวกบางคนหลังจากตายแล้ว จะทำที่สุดแห่งทุกข์²³ได้ มีอยู่หรือ ท่านพระโคตม”

“อาชีวกบางคน หลังจากตายแล้วจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ไม่มีเลย”

“อาชีวกบางคนหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสวรรค์ มีอยู่หรือ ท่านพระโคตม”

“จากภัทธกัปปนี้ไป ๙๑ กัปปที่เราระลึกได้ เราไม่รู้จักอาชีวกคนอื่นผู้ไปเกิดในสวรรค์ นอกจากอาชีวกเพียงคนเดียวผู้เป็นกรรมวาที²⁴ เป็นกิริยวาที²⁵”

“ท่านพระโคตม เมื่อเป็นอย่างนี้ ลัทธิเดิยรถียก็เป็นลัทธิที่ว่างเปล่าจากคุณความดี โดยที่สุด แม้แต่คุณความดีที่จะให้ไปเกิดในสวรรค์”

“อย่างนั้น วัจฉะ เมื่อเป็นอย่างนี้ ลัทธิเดิยรถียนั้นเป็นลัทธิที่ว่างเปล่าจากคุณความดี โดยที่สุด แม้แต่คุณความดีที่จะให้ไปเกิดในสวรรค์”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว วัจฉโคตรปริพาชกมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิต ของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล

จุฬวัจฉโคตตสูตรที่ ๑ จบ

๒. อัคคิวัจฉโคตตสูตร

ว่าด้วยทรงแสดงเรื่องไฟแก่ปริพาชกชื่อวัจฉโคตร

ทีฎฐิติ ๑๐ ประการ

[๑๘๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล ปริพาชกชื่อวัจฉโคตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกัน แล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่ท่านพระโคตม ท่านพระโคตมทรงมีทีฎฐิตีอย่างนี้ว่า “โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “วัจฉะ เราไม่มีทีฎฐิตีอย่างนั้นว่า “โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

“ท่านพระโคตมทรงมีทีฎฐิตีอย่างนี้ว่า “โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ”

“เราไม่มีทีฎฐิตีอย่างนั้นว่า “โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

“ท่านพระโคตมทรงมีทีฎฐิตีอย่างนี้ว่า “โลกมีที่สุด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ”

“เราไม่มีทีฎฐิตีอย่างนั้นว่า “โลกมีที่สุด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

“ท่านพระโคตมทรงมีทีฎฐิตีอย่างนี้ว่า “โลกไม่มีที่สุด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ”

“เราไม่มีทีฎฐิตีอย่างนั้นว่า “โลกไม่มีที่สุด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

²³ ที่สุดแห่งทุกข์ ในที่นี้หมายถึงพระอรหัตตผล (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๖/๑๔๔)

²⁴ กรรมวาที หมายถึงลัทธิที่ถือว่า สรรพสัตว์มีกรรมเป็นของตน ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว

²⁵ กิริยวาที หมายถึงลัทธิที่ถือว่า การกระทำทุกอย่างมีผล เมื่อเหตุดีผลก็ต่อดี เมื่อเหตุชั่วผลก็ต่อชั่ว ย่อมรับผลกรรม

“ท่านพระโคตมทรงมีปฏิญญาอย่างนี้ว่า “ชีวะ²⁶กับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ”

“เราไม่มีปฏิญญาอย่างนั้นว่า “ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

“ท่านพระโคตมทรงมีปฏิญญาอย่างนี้ว่า “ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ”

“เราไม่มีปฏิญญาอย่างนั้นว่า “ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่น ไม่จริง”

“ท่านพระโคตมทรงมีปฏิญญาอย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้วตถาคต²⁷เกิดอีก นี่เท่านั้น จริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ”

“เราไม่มีปฏิญญาอย่างนั้นว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่น ไม่จริง”

“ท่านพระโคตมทรงมีปฏิญญาอย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ”

“เราไม่มีปฏิญญาอย่างนั้นว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

“ท่านพระโคตมทรงมีปฏิญญาอย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก²⁸ นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ”

“เราไม่มีปฏิญญาอย่างนั้นว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

“ข้าแต่ท่านพระโคตม ท่านพระโคตมทรงมีปฏิญญาอย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่²⁹ นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ”

“วัจฉะ เราไม่มีปฏิญญาอย่างนั้นว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ นี่เท่านั้นจริง” อย่างอื่นไม่จริง”

[๑๘๘] วัจฉโคตรบริพาชกทูลถามว่า “เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดังนี้ว่า “ข้าแต่ท่านพระโคตม ท่านพระโคตมทรงมีปฏิญญาอย่างนี้ว่า “โลกเที่ยง นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่น ไม่จริง” หรือ” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “วัจฉะ เราไม่มีปฏิญญาอย่างนั้นว่า “โลกเที่ยง นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดังนี้ว่า “ท่านพระโคตมทรงมีปฏิญญาอย่างนี้ว่า “โลกไม่เที่ยง นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “เราไม่มีปฏิญญาอย่างนั้นว่า “โลกไม่เที่ยง นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

²⁶ ชีวะ ในที่นี้หมายถึงวิญญาณอมตะ หรืออาตมัน (Soul) (อภิ.ปณจ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๒๙)

²⁷ ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๑๒๒ หน้า ๑๓๓ ในเล่มนี้

²⁸ คำว่า เกิดอีกและไม่เกิดอีก นี้ หมายถึงลัทธิช็อเอ็กจัสส์สทวาหะ เห็นว่า อตตตาและโลกเที่ยงเป็น บางอย่าง (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๗/๑๔๕) และดูเทียบ ที.สี. (ไทย) ๙/๓๘-๕๐/๑๗-๒๒

²⁹ คำว่า จะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ นี้ หมายถึงลัทธิช็ออมราวิกเขปวาหะ ความเห็นหลบเลี่ยงไม่แน่นอน (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๗/๑๔๕) และดูเทียบ ที.สี. (ไทย) ๙/๖๑-๖๖/๒๖-๒๙

เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดังนี้ว่า “ท่านพระโคตมทรงมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “โลกมีที่สูดนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “เราไม่มีทิฏฐิอย่างนั้นว่า “โลกมีที่สูด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดังนี้ว่า “ท่านพระโคตมทรงมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “โลกไม่มี ที่สูด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “เราไม่มีทิฏฐิ อย่างนั้นว่า “โลกไม่มีที่สูด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดังนี้ว่า “ท่านพระโคตมทรงมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “เราไม่มีทิฏฐิอย่างนั้นว่า “ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น ไม่จริง”

เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดังนี้ว่า “ท่านพระโคตมทรงมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “เราไม่มีทิฏฐิอย่างนั้นว่า “ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น ไม่จริง”

เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดังนี้ว่า “ท่านพระโคตมทรงมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “เราไม่มีทิฏฐิอย่างนั้นว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น ไม่จริง”

เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดังนี้ว่า “ท่านพระโคตมทรงมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “เราไม่มีทิฏฐิอย่างนั้นว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น ไม่จริง”

เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดังนี้ว่า “ท่านพระโคตมทรงมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “เราไม่มีทิฏฐิอย่างนั้นว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดังนี้ว่า “ข้าแต่ท่านพระโคตม ท่านพระโคตมทรงมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” หรือ” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “วัจจะ เราไม่มีทิฏฐิ อย่างนั้นว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ท่านพระโคตมทรงเห็นโทษอะไรหรือ จึงไม่ทรงยอมรับทิฏฐิเหล่านี้ โดยประการทั้งปวง เช่นนี้”

[๑๘๘] พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “วัจจะ ทิฏฐิว่่า “โลกเที่ยง” นั้น เป็นรทกษฏคือทิฏฐิ เป็นกัณดารคือทิฏฐิ เป็นเสี้ยนหนามคือทิฏฐิ เป็นความดินรนคือทิฏฐิ เป็นสังโยชนคือทิฏฐิ ก่อให้เกิดความทุกข์³⁰ ความลำบาก ความคับแค้น และความ เกรี้ยวร้อน ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน ทิฏฐิว่่า “โลกไม่เที่ยง” ฯลฯ “โลกมีที่สูด” ฯลฯ “โลกไม่มีที่สูด” ฯลฯ “ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน” ฯลฯ “ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน” ฯลฯ “หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก” ฯลฯ “หลังจากตายแล้วตถาคต ไม่เกิดอีก” ฯลฯ “หลัง

³⁰ ความทุกข์ ในที่นี้หมายถึงทุกข์ที่เกิดจากกิเลส และทุกข์ที่เกิดจากผลของกรรมชั่ว (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๘/๑๘๖)

จากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก” ฯลฯ ทิฏฐิวุว่า “หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่” นั้น เป็นรทกชฎ คือทิวฐิวุ เป็นกันดารคือทิวฐิวุ เป็นเสี้ยนหนามคือทิวฐิวุ เป็นความ ดันรนคือทิวฐิวุ เป็นสังโยชนคือทิวฐิวุ ก่อให้เกิดความทุกข์ ความลำบาก ความคับแค้น และความ เร่าร้อน ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อยุติ เพื่อดำริรู้ และเพื่อนิพพาน

“วัจฉะ เราเห็นโทษนี้จึงไม่ยอมรับทิวฐิวุเหล่านั้นโดยประการทั้งปวง อย่างนี้”

“ท่านพระโคตมทรงมีทิวฐิวุบางอย่างหรือไม่”

“วัจฉะ คำว่า “ทิวฐิวุ” นั้น ตถาคตกำจัดได้แล้ว ตถาคตเห็นแล้วว่า “รูปเป็น ดั่งนี้ ความเกิดแห่ง รูปเป็นดั่งนี้ ความดับแห่งรูปเป็นดั่งนี้ เวทนาเป็นดั่งนี้ ความเกิดแห่งเวทนาเป็นดั่งนี้ ความดับแห่ง เวทนาเป็นดั่งนี้ สัญญาเป็นดั่งนี้ ความเกิดแห่งสัญญาเป็นดั่งนี้ ความดับแห่งสัญญาเป็นดั่งนี้ สังขาร เป็นดั่งนี้ ความเกิดแห่งสังขารเป็นดั่งนี้ ความดับแห่งสังขารเป็นดั่งนี้ วิญญูญาณเป็นดั่งนี้ ความเกิดแห่ง วิญญูญาณ เป็นดั่งนี้ ความดับแห่งวิญญูญาณเป็นดั่งนี้” เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า “ตถาคตหลุดพ้น แล้วด้วยความไม่ถือมั่น เพราะความสิ้นไป เพราะความคลายไป เพราะ ความดับ เพราะความสละ เพราะความสละคืน เพราะความไม่ถือมั่น อหังการ มมังการ และมานานุสัย³¹ ทั้งปวง ที่เข้าใจแล้ว ย่ำยีได้แล้วทั้งหมด”

ปัญหาเรื่องความหลุดพ้น

[๑๙๐] วัจฉโคตรปริพาชกทูลถามว่า “ข้าแต่ท่านพระโคตม ภิกษุผู้มีจิต หลุดพ้นแล้วอย่างนี้ จะเกิด ณ ที่ไหน”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “วัจฉะ คำว่า “เกิด” นำมาใช้ไม่ได้”

“ถ้าเช่นนั้น ภิกษุนั้นจะไม่เกิดหรือ ท่านพระโคตม”

“คำว่า “ไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้”

“ถ้าเช่นนั้น ภิกษุนั้นเกิดและไม่เกิดหรือ ท่านพระโคตม”

“คำว่า “เกิดและไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้”

“ถ้าเช่นนั้น ภิกษุนั้นจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่หรือ ท่านพระโคตม”

“คำว่า “จะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่” นำมาใช้ไม่ได้”

“เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดั่งนี้ว่า “ข้าแต่ท่านพระโคตม ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว อย่างนี้ จะเกิด ณ ที่ไหน” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “คำว่า “เกิด” นำมาใช้ไม่ได้”

เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดั่งนี้ว่า “ถ้าเช่นนั้น ภิกษุนั้นจะไม่เกิดหรือ ท่านพระโคตม” พระองค์ก็ ตรัสตอบว่า “คำว่า “ไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้”

เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดั่งนี้ว่า “ถ้าเช่นนั้น ภิกษุนั้นเกิดและไม่เกิดหรือ ท่านพระโคตม” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “คำว่า “เกิดและไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้”

³¹ อหังการ มมังการ และมานานุสัย อธิบายดั่งนี้ อหังการ หมายถึงทิวฐิวุ มมังการ หมายถึงตณหา มานานุสัย หมายถึงมานะ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๙๙/๑๔๖)

เมื่อข้าพระองค์ทูลถามดังนี้ว่า “ถ้าเช่นนั้น ภิกษุนั้นจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่า ไม่เกิดอีกก็มีใช่ หรือ ท่านพระโคตม” พระองค์ก็ตรัสตอบว่า “คำว่า “จะว่าเกิดอีก ก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่” นำมาใช้ไม่ได้”

ข้าแต่ท่านพระโคตม ในข้อนี้ ข้าพระองค์ไม่รู้แล้ว ในข้อนี้ ข้าพระองค์หลง ไปแล้ว ความเลื่อมใสซึ่งมีอยู่บ้างจากการสนทนาปราศรัยกับท่านพระโคตมในตอนแรก บัดนี้ได้หมดสิ้นไปแล้ว”

“วัจฉะ ควรแล้วที่ท่านจะไม่รู้ ควรแล้วที่ท่านจะหลง เพราะว่าธรรมนี้³²ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่ใช่ธรรมที่จะหยั่งถึงได้ด้วยความคิด ละเอียด เฉพาะบัณฑิตจึงจะรู้ได้ ธรรมนั้นผู้มีความเห็นเป็นอย่างอื่น มีความพอใจเป็นอย่างอื่น มีความชอบใจเป็นอย่างอื่น มีความเพียรในทางอื่น อยู่ในสำนักของอาจารย์อื่นรู้ได้ยาก

[๑๙๑] วัจฉะ เอาเถิด เราจะย้อนถามท่านในข้อนี้ ท่านเห็นควรอย่างไร ก็พึงตอบอย่างนั้น ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ถ้าไฟลุกโพลงอยู่ต่อหน้าท่าน ท่านรู้ได้ไหมว่า “ไฟนี้กำลังลุกโพลงต่อหน้าเรา”

“ข้าแต่ท่านพระโคตม ถ้าไฟลุกโพลงต่อหน้าข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็รู้ได้ว่า “ไฟนี้ลุกโพลงอยู่ต่อหน้าข้าพระองค์”

“ถ้าใคร ๆ จะพึงถามท่านอย่างนี้ว่า “ไฟที่ลุกโพลงอยู่ต่อหน้าท่านนี้ อาศัยอะไร จึงลุกโพลง” ท่านถูกถามอย่างนี้แล้ว จะพึงตอบอย่างไร”

“ถ้าใคร ๆ ถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า “ไฟที่ลุกโพลงอยู่ต่อหน้าท่านนี้ อาศัยอะไร จึงลุกโพลง” ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว ก็จะตอบอย่างนี้ว่า “ไฟที่ลุกโพลงอยู่ ต่อหน้าข้าพระองค์นี้ อาศัยเชื้อคือหญ้าและไม้จึงลุกโพลง ท่านพระโคตม”

“ถ้าไฟนั้นจะพึงดับไปต่อหน้าท่าน ท่านรู้ได้ไหมว่า “ไฟนี้ดับไปต่อหน้าท่านแล้ว”

“ถ้าไฟนั้นจะพึงดับไปต่อหน้าข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็รู้ได้ว่า “ไฟนี้ดับไปต่อหน้า ข้าพระองค์แล้ว ท่านพระโคตม”

“วัจฉะ ถ้าใคร ๆ จะพึงถามท่านว่า “ไฟที่ดับไปแล้วต่อหน้าท่านนั้น ดับจากทิศนี้แล้วไปยังทิศไหน คือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศใต้ หรือ ทิศเหนือ” ท่านถูกถามอย่างนี้แล้วจะพึงตอบอย่างไร”

“ข้าแต่ท่านพระโคตม ไม่ควรถามเช่นนั้น เพราะไฟอาศัยเชื้อคือหญ้าและไม้จึงลุกโพลง แต่เพราะเชื่อนั้นถูกไฟเผาไหม้และเพราะไม่มีของอื่นเป็นเชื้อ ไฟนั้นจึงนับได้ว่าไม่มีเชื้อ ดับสนิทแล้ว”

³² ธรรมนี้ ในที่นี้หมายถึงธรรมคือปัจจัยการ ๑๒ ประการ (คือ (๑) อวิชชา ความไม่รู้ในอริยสัจ (๒) สังขาร สภาพที่ปรุงแต่ง (๓) วิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ (๔) นามรูป เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ + รูป (๕) สฬายตนะ อายตนะภายใน ๖ (๖) ผัสสะ ความกระทบ (สัมผัส ๖) (๗) เวทนา ความเสวยอารมณ์ (๘) ตัณหา ความทะยานอยาก (ตัณหา ๖) (๙) อุปาทาน ความยึดมั่น (อุปาทาน) (๑๐) ภพ ภาวะที่ดำรงชีวิต (๑๑)ชาติ ความเกิด (๑๒) ชรา มรณะ ความแก่และความตาย) (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๙๐/๑๔๖)

[๑๙๒] “วัจจะ อย่างนั้นเหมือนกัน บุคคลเมื่อบัญญัติตถาคต³³ พึงบัญญัติด้วยรูปใด รูปนั้น ตถาคต³⁴ ละได้แล้ว ตัตรากถอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัตรากถอนโคณไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ตถาคตพ้นแล้วจากการเรียกว่ารูป มีคุณอันลึกล้ำ อันใคร ๆ ประมาณไม่ได้ หยั่งถึงได้ยาก เปรียบเหมือนมหาสมุทร คำว่า “เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “ไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “เกิด และไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “จะว่าเกิดอีกก็มีไซ้ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีไซ้” ก็นำมาใช้ไม่ได้

บุคคลเมื่อบัญญัติตถาคต พึงบัญญัติด้วยเวทนาใด เวทนานั้น ตถาคตละได้แล้ว ตัตรากถอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัตรากถอนโคณไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ตถาคตพ้นแล้วจากการเรียกว่าเวทนา มีคุณอันลึกล้ำ อันใคร ๆ ประมาณไม่ได้ หยั่งถึงได้ยาก เปรียบเหมือนมหาสมุทร คำว่า “เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “ไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “เกิดและไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “จะว่าเกิดอีกก็มีไซ้ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีไซ้” ก็นำมาใช้ไม่ได้

บุคคลเมื่อบัญญัติตถาคต พึงบัญญัติด้วยสัญญาใด สัญญานั้นตถาคตละได้แล้ว ตัตรากถอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัตรากถอนโคณไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ตถาคตพ้นแล้วจากการเรียกว่าสัญญา มีคุณอันลึกล้ำ อันใคร ๆ ประมาณไม่ได้ หยั่งถึงได้ยาก เปรียบเหมือนมหาสมุทร คำว่า “เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “ไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “เกิดและไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “จะว่าเกิดอีกก็มีไซ้ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีไซ้” ก็นำมาใช้ไม่ได้

บุคคลเมื่อบัญญัติตถาคต พึงบัญญัติด้วยสังขารใด สังขารนั้นตถาคตละได้แล้ว ตัตรากถอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัตรากถอนโคณไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ตถาคตพ้นแล้วจากการเรียกว่าสังขาร มีคุณอันลึกล้ำ อันใคร ๆ ประมาณไม่ได้ หยั่งถึงได้ยาก เปรียบเหมือนมหาสมุทร คำว่า “เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “ไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “เกิดและไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “จะว่าเกิดอีกก็มีไซ้ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีไซ้” ก็นำมาใช้ไม่ได้

บุคคลเมื่อบัญญัติตถาคต พึงบัญญัติด้วยวิญญาณใด วิญญาณนั้นตถาคตละได้แล้ว ตัตรากถอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัตรากถอนโคณไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ตถาคตพ้นแล้วจากการเรียกว่าวิญญาณ มีคุณอันลึกล้ำ อันใคร ๆ ประมาณไม่ได้ หยั่งถึงได้ยาก เปรียบเหมือนมหาสมุทร คำว่า “เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “ไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “เกิดและไม่เกิด” นำมาใช้ไม่ได้ คำว่า “จะว่าเกิดอีกก็มีไซ้ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีไซ้” ก็นำมาใช้ไม่ได้

วัจจโคตรปริพาชกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสสอนอย่างนี้แล้ว วัจจโคตรปริพาชกได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่ท่านพระโคดม ต้นสาละใหญ่ ในที่ใกล้บ้านหรือนิคม กิ่ง ใบ เปลือก สะเก็ด และกระพี้ของต้นสาละใหญ่นั้น จะหลุด ร่วง กระเทาะไป เพราะเป็นของไม่เที่ยง สมัยต่อมา ต้นสาละใหญ่นั้น ก็

³³ ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๑๒๒ หน้า ๑๓๓ ในเล่มนี้

³⁴ คำว่า ตถาคต ในที่นี้เป็นคำที่พระพุทธเจ้าตรัสหมายถึงพระองค์เอง แทนคำว่า “เรา” (อุตตมบุรุษ) (ที.สี.อ. (บาลี) ๗/๒๘/๑๓๓)

ไว้กึ่ง ไบ เปลือก สะเก็ด และกระพี้ คงอยู่ แต่แก่นล้วน ๆ แม้ฉันใด ปาพจน์³⁵ของท่านพระโคตมก็ฉันนั้นเหมือนกัน ปราศจาก กึ่ง ไบ เปลือก สะเก็ด และกระพี้ คงอยู่แต่คำอันเป็นแก่น³⁶ล้วน ๆ

ข้าแต่ท่านพระโคตม พระภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่ท่านพระโคตม พระภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านพระโคตมทรงประกาศธรรม แจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า “คนมีตาดีจักเห็นรูปได้” ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคตม พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต” ดังนี้แล

อัคคิวัจจโคตตสูตรที่ ๒ จบ

³⁵ ปาพจน์ หมายถึงคำเป็นประธานคือพระธรรมวินัย ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรม-ปิฎก รวมเป็นธรรมวินัยได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมวินัย (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๖/๑๙๘-๑๙๙, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๐)

³⁶ คงอยู่แต่คำอันเป็นแก่น ในที่นี้หมายถึงคงอยู่แต่แก่นคือโลกุตตรธรรม (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๙๒/๑๔๗)